

Н. М. КУШЛАКОВА, канд. іст. наук; Західно –Донбаський інститут економіки і менеджменту

ДІЯЛЬНІСТЬ Д. М. СИНЦОВА У ХАРКІВСЬКОМУ МАТЕМАТИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ

Досліджено науково-педагогічну та організаційно-наукову діяльність Д. М. Синцова в харківський період його життя. Проаналізовано його працю в Харківському математичному товаристві (ХМТ) протягом майже 30 років. З'ясовано роль Д. М. Синцова в становленні ХМТ як навчально-наукового центру в державі.

There was studied the scientific- pedagogical and scientific-organizational activity of D. M. Sincov at Kharkov period of his life. There was analyzed his work in the Kharkov Mathematical Society (KMS) during almost 30 years. There was established D. M. Sincov's role in the formation of the KMS as an academic center of the state.

На сучасному етапі модернізації системи освіти в Україні, наближення її до зразка європейських країн важливе значення має вивчення створення і функціонування різних форм організації науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. У цей період широкого розповсюдження почала набувати така форма організації науки як наукові товариства, що створювались при університетах. Одним з них було Харківське математичне товариство (ХМТ), створене в 1879 р. при Харківському університеті за ініціативою професора В. Г. Імшенецького. Важливим чинником діяльності будь-якої організаційно-наукової системи є люди, що стоять на чолі товариства. Першим головою ХМТ протягом одного року був Є. І. Бейєр, потім його очолив В. Г. Імшенецький. Протягом наступних 15 років головував К. О. Андреев. За ним товариство очолювали О. М. Ляпунов і В. А. Стеклов. Діяльність, наукові погляди та особистісні якості кожного з членів Розпорядчого комітету найбільшою мірою впливали на всебічну діяльність Харківського математичного товариства.

Гідним спадкоємцем своїх попередників і продовжувачем справи керівництва ХМТ став Д. М. Синцов – відомий російський геометр. Огляду життєвого шляху та аналізу науково-методичної і суспільно-педагогічної діяльності вченого присвячено цілу низку робіт вітчизняних авторів [1,2,3]. І. О. Наумов в своїй роботі висвітлив життєвий шлях Д. М. Синцова, віхи становлення його як вченого, проаналізував деякі аспекти його науково-педагогічної діяльності [3].

В. Н. Боровик в дисертаційному дослідженні [2] зробив спробу висвітлити та оцінити педагогічну спадщину академіка Д. М. Синцова. В ній здійснено аналіз праць вченого з елементарної математики та методики її викладання, зроблено порівняльний аналіз програм з математики, які були чинними на початку ХХ ст. у Франції, Німеччині та Росії. Дано характеристику педаго-

гічного таланту Д. М. Синцова. Висвітлено участь вченого в роботі з'їздів та Міжнародної комісії з питань викладання математики. В загальних рисах охарактеризовано його наукову діяльність. Про діяльність Д. М. Синцова в Харківському математичному товаристві автор лише згадує фрагментарно стосовно окремих подій з життя вченого. Так, він вказує, що Д. М. Синцов був заступником голови ХМТ, хоча такої посади в товаристві не було у відповідності до Статуту ХМТ. У 1905-1906 рр. Д. М. Синцов обіймав посаду товариша голови ХМТ, що функціонально відповідала посаді заступника голови товариства [2, с.19].

Метою нашого дослідження є поглиблене вивчення науково-педагогічної та організаційно-наукової діяльності Д. М. Синцова у харківський період його життя, а саме, його робота у ХМТ, якому він віддавав багато сил, часу та енергії, згуртовуючи тут видатних і талановитих учених, генеруючи їх науковий потенціал.

У 1903 р. Д. М. Синцов прийшов працювати у Харківський університет вже як досить сформований педагог та вчений, що мав великий досвід науково-педагогічної діяльності. Першу свою доповідь в ХМТ «Про особливі елементи конекса» вчений зробив на засіданні 27.04.1902 р., коли ще не був дійсним членом товариства і працював ординарним професором у Катеринославському вищому гірничому училищі. На той час в науковій галузі він значну увагу приділяв дослідженню теорії конексів, яка вимагала глибоких знань з питань теорії функцій, теорії інваріантів, геометрії.

Майже одночасно з участю в роботі Харківського університету Д. М. Синцов вступив до Харківського математичного товариства, до складу якого його було прийнято без обрання на засіданні 7.02.1903 р. А вже 13 лютого 1903 р. він надіслав листа до голови товариства В. А. Стеклова, в якому написав: «Вельмишановний Володимире Андрійовичу! Перш за все дозвольте подякувати Харківському математичному товариству і Вашому Голові за прийом до своїх лав. Намагатимусь бути діяльним членом, наскільки дозволять мені обставини [7, с. 18].

Як голова товариства Д. М. Синцов скеровував всю діяльність ХМТ, яка багато в чому віддзеркалювала особисті вподобання керівництва. Саме з його приходом до ХМТ невдовзі поновило свою діяльність і в подальшому активно її проводило, про що свідчать факти з його протоколів. У своїй роботі на посаді голови Д. М. Синцов значну увагу приділяв питанням методики та організації викладання математики в середній та вищій школі.

На IV Міжнародному математичному конгресі, що проходив у Римі в квітні 1908 р., було створено Міжнародну комісію з питань викладання математики, до складу якої увійшов Д. М. Синцов. Відображення цих подій знаходимо в протоколі засідання за 17.12.1908 р., де обговорювалось питання про поновлення діяльності товариства з педагогічних проблем. А в протоколі за 21. 01. 1909 р. читаємо: «Толова доповів про рішення математичного товариства поновити засідання, присвячені питанням викладання математики і фізики в середній і вищій школі, вказав на бажаність подібних засідань, що дають можливість

обміну думками між представниками середньої школи та школи вищої, і запропонував присутнім виступити з приводу завдань, які необхідно поставити перед педагогічною секцією товариства... Збори... намітили для педагогічної діяльності наступні головні завдання: 1) обговорення питань, що стосуються реформування програми математики і фізики в середній школі; 2) роз'яснення різноманітних практичних питань викладання й 3) знайомство із сучасним станом різних питань математики і фізики, корисних з точки зору викладачів". Було прийняте рішення проводити педагогічні засідання двічі на місяць, а "з метою ознайомлення якомога більшої кількості викладачів з діяльністю педагогічного відділу математичного товариства, увійти в стосунки з редакціями журналів "Вестник опытной физики и элементарной математики" і "Физическое обозрение" про друкування в цих журналах протоколів засідань з короткими рефератами доповідей" [5].

Завдяки зусиллям членів товариства, і особисто Д. М. Синцова, при ХМТ було організовано педагогічний відділ з гарно укомплектованою педагогічною бібліотекою. Цій роботі вчений приділяв багато уваги, приймав діяльну участь в упорядкуванні бібліотеки, контролював нові надходження та поповнення фонду науковими працями членів товариства, про що знаходимо підтвердження у листуванні В. А. Стеклова. Так, в листі від 15.10.1908 р. він повідомляє, що «...в бібліотеці Математичного товариства є Ваші російські роботи, але іноземних я майже не знайшов. Слід буде між іншим ще розібрати роботи... Потім напишу більш детально. Треба буде О. М. Ляпунова попросити поповнити свої праці, які також знаходяться у нас далеко не всі...» [7, с. 14].

І це не поодинокий факт, бо Д. М. Синцов постійно опікувався проблемами впорядкування бібліотеки та обміну виданнями з іншими суспільно-науковими установами. Про це свідчить один з листів, надісланих в квітні 1909 р., де повідомляє: « Ми займаємося зараз розсилкою "Сообщений" і днями Ви одержите відразу Т. X № 5-6, Т. XI № 1-2 і 3-4. Останні два подвійних випуска (з дисертацією С. Н. Бернштейна) вийшли взагалі раніше... До речі, слід буде зайнятися впорядкуванням обміну виданнями..., ми дуже багато з російських видань не одержуємо і, наприклад, про роботи Адамова я дізнався лише завдяки особисто від нього. надісланих при Вашому люб'язному сприянні окремих відбитків...» [7, с. 36]. А в листі від 9.09.1909 р. він повідомляє В. А. Стеклову: «...Ми з Пільчиковим, Марчевським, молодим Грузинцевим і Бернштейном розібрали бібліотеку Математичного товариства і склали карточний каталог. Думаю звернутися до всіх членів з проханням дослати видання, яких не достає...» [7, с. 45].

Товариство намагалося втілити ідеї математичної освіти студентів через створення відповідного математичного кабінету. Завдячуючи поліпшенню математичної бази фізико-математичного факультету вдалося реалізувати ці ідеї. Про що свідчить звіт ХМТ за 1907–1908 рр. В ньому, зокрема, зазначено: "Із січня місяця 1908 року Математичне Відділення Фізико-Математичного Факультету перейшло в окреме приміщення. Завдяки цьому Математичне

Товариство перенесло свою бібліотеку в окреме приміщення, де будуть проходити також засідання Товариства. Разом з тим з'явилась можливість розпочати створення математичного кабінету для занять студентів, таким чином, як проєктувалось раніше на засіданнях Математичного Товариства". Надалі педагогічна бібліотека разом з усією бібліотекою ХМТ, а також власною бібліотекою Д. М. Синцова була передана у власність відкритого в 1929 році Українського інституту математичних наук [4].

Члени ХМТ приймали активну участь в роботі з'їздів викладачів математики, про що свідчить й резолюція другого Всеросійського з'їзду, що проходив у Москві наприкінці грудня – на початку січня 1914 р. В резолюції відзначено: "З'їзд визнає бажаним скликати третій Всеросійський з'їзд викладачів математики у Харкові в грудні 1915 р. і просить Харківське математичне товариство взяти на себе виконання цього завдання." Хочеться звернути увагу на те, що роль організатора Всеросійського з'їзду викладачів математики вперше відведена не державній інституції, а громадсько-науковому об'єднанню, яким було ХМТ, що ще раз підтверджує його значення, громадсько-наукових об'єднань в цілому, в розвитку наукової та навчально-наукової думки в Росії.

За ініціативою Д. М. Синцова ХМТ за рахунок власних коштів почало видавати серію книжок "Харьковская математическая библиотека" (ХМБ), до першої серії якої планувалось включати класичні твори, доступні й необхідні в першу чергу викладачам, а до другої – огляди і монографії з окремих питань, або цілих розділів математичних знань. Стосовно видавничої діяльності ХМТ товариства слід відмітити, що вона напряму залежала від стану його коштів. Коли у 1908 р. Д. М. Синцова було обрано головою ХМТ, товариство знаходилося у скрутному фінансовому стані, але продовжувало видавати науковій праці своїх членів на пільгових для них умовах, про що знаходимо свідчення в листі його голови до В. А. Стеклова: «М. М. Салтиков вважає, що з ...видаванням Товариство його образило..., бо йому прийшлося доплатити.... за відбитки 86 крб. Я йому правда доводив, що Товариство і без того на його дисертацію витратило 500 крб., і що мова йшла про те, щоб він прийняв частину на свій рахунок... *Грошей у нас тепер обмаль і Бернштейну я писав, що більше 10 аркушів на свій рахунок Товариство прийняти не може...*» [7, с. 7].

Для поповнення каси ХМТ Д. М. Синцов вживав всі можливі для нього заходи, вивчаючи фінансові документи, які зберігались у товаристві, навіть за попередні роки, бо вболівав за ту справу, якою займався. Так, у листуванні з В. А. Стекловим знаходимо цікавий факт: «Не так давно узнав, що Математичне товариство мало в 1902 р. невикористаний кредит на купівлю шафи, – несподіване, але приємне відкриття, яке я знайшов, не можу собі пояснити, – швидше за все це бухгалтерська помилка, – завдяки якій вартість покупки шафи було віднесено на загальну суму субсидії Математичного товариства на цей кредит...» [7, с. 49]. Це, безумовно, була незначна сума, але й вона, мабуть, була не зайвою в скрутному фінансовому стані товариства. Цей лист датовано

27.11.1909 р. Вже наступного року Д. М. Синцов звертається з клопотанням до Ради Харківського університету про збільшення субсидії ХМТ і повідомляє про це В. А. Стеклову в листі від 8.11.1910 р.: «З приводу субсидії Математичному товариству розпочав клопотання: провів через товариство і через факультет, і отримав обіцянку Попечителя підтримати Клопотання, хоча, Аллах його знає, що з цього всього вийде, але спробувати не завадить». Як свідчать подальші події, ХМТ в 1911 р. одержало субсидію із спеціальних коштів університету в розмірі 700 крб. (в 1910 р. було 300 крб.) і від фізико-математичного факультету 150 крб [7, с. 65].

Д. М. Синцов був людиною трудолюбивою, енергійною, вимогливою до себе, в першу чергу, і до оточуючих. За яку б роботу він не брався, виконував її старанно й відповідально. Як голова ХМТ Д. М. Синцов обіймав посаду редактора «Сообщений», вирішував фінансові проблеми, пов'язані з кошторисом, займався питання видавництва. Виходячи з того, що всі, субсидовані кошти ХМТ витрачало лише на видавничу діяльність, здебільшого сам голова товариства контролював кількість друкованих екземплярів кожного видання, вів листування з авторами. Ця робота вимагала не тільки багату часу, а й терпимості, уважності, делікатності. Так в листі до В. А. Стеклова Д. М. Синцов повідомляє: «... стосовно кошторису Ваших відбитків, то за всі 150 екз. Зільберберг поставив на рахунок...36 крб. 60 коп... Останнім часом я з авторів не брав за відбитки 100 екз., аж поки справа була прибутковою. Тому, я не знаю, скільки слід з Вас отримати Товариству. Ви, мабуть, краще мене знаєте про це. Пришліть, скільки треба Миколі Миколайовичу (тобто або 1/3 (12 крб. 20 коп.) або може бути іншу суму)» [7, с. 4]. Цей лист свідчить й про високий рівень моральних відносин між членами товариства, які базувались на порядності, взаємоповазі й довірі.

Діяльність Д. М. Синцова в ХМТ була досить широкою та різноплановою. Як голова товариства він не тільки планував, готував і проводив його засідання, організовував і контролював видавничу діяльність товариства, а й виступав редактором усіх видань, реферував журнали та роботи, надіслані до Розпорядчого комітету. В протоколах ХМТ повсякчасно зустрічаємо свідчення такої діяльності: 12.11.1906 – обговорювалось питання створення математичного інституту (Д. М. Синцову доручено розробити загальні положення статуту), 17.12.1908 – за пропозицією С. Н. Бернштейна визнали за необхідне ввести реферування журнальних статей: Д. М. Синцову – російські, О. П. Грузинцеву – статті з фізики в «Comptes-rendus», С. Н. Бернштейну «Acta mathematica».

Ставився Д. М. Синцов до своїх обов'язків дуже сумлінно, чому є свідчення з листування, зокрема з В. А. Стекловим. В одному з листів (7.11.1907 р.) він повідомляє про другу коректуру його роботи і тим, вибачаючись за її затримку «я розпорядився в типографії, щоб Вам відправили 1½ листа. Розумію Ваше невдоволення за помилки, але з іншого боку й Ви самі хотіли, щоб робота Ваша була надрукована якомога швидше. Якби я кожного листа двічі посилав Вам, то

й до січня не була б готова. Але в тому, що сталося, винна не стільки типографія, скільки я, бо читав виправлену після Ваших доповнень коректуру. Читав я досить старанно, помітив навіть дві-три помилки, пропущені Вами, а цієї не помітив...» [6, с. 101].

Але крім керівних функцій Д. М. Синцов виконував значну за об'ємами громадську та наукову роботу. Щоб побачити це в повному обсязі, звернемось до протоколів засідань ХМТ, з яких випливає, що він виступав як зі своїми доповідями, так і (як керівник ХМТ) з доповідями, надісланими колегами з інших міст до Розпорядчого комітету. Серед останніх це зокрема, роботи:

– В. П. Єрмакова «Про інтегрування звичайних диференціальних рівнянь першого порядку» (12.11.1904);

– М. А. Тихомандрицького «Про суму кутів плоских трикутників» (4.12.1904);

– В. А. Стеклова «Про асимптотичні вирази деяких функцій, що задовольняють лінійні диференціальні рівняння 2-го порядку» (9.10.1907);

– Д. Д. Мордухай-Болтовського «Загальні дослідження з питання інтегрування в кінцевому вигляді диференціальних рівнянь 1-го порядку» (22.12.1907 – дві доповіді);

– К. А. Поссе «Некролог А. Н. Коркіна» (31.10.1908);

– А. А. Маркова «Про відкриття П. А. Некрасова» (4.02.1911);

– А. А. Фрідмана та М. Петліна «Про одну гідродинамічну задачу Bjerknæs'a» (2.11.1912);

– Я. В. Успенського «Про одну теорему Стільтьєса» (22.03.1913);

– Н. С. Кошлякова «Про диференціальне рівняння $udy + (p + qy)dy = 0$ » (17.04.1915);

– Б. Н. Делоне «Про розв'язок в цілих числах рівняння $x^3q + y^3 = 1$ » (17.04.1915).

Доповіді власних праць, зроблених Д. М. Синцовим на засіданнях ХМТ, розбиваються за тематикою на декілька груп:

1) власне наукові дослідження;

2) праці з елементарної математики та методики викладання;

3) доповіді біографічного характеру;

4) повідомлення бібліографічного та оглядово-математичного характеру.

До першої групи можна віднести такі доповіді:

про особливі елементи конекса (27.04.1902);

з приводу статті проф. М. А. Тихомандрицького «Про постулат Евкліда» (31.03.1907);

до питання про особливі елементи конексів (17.12.1908);

крива відбиття сонця в морі (4.03.1909);

зниження порядку та класу спряженого (кватернарного) конексу у випадку наявності деяких елементарних особливостей (19.03.1910);

координати точки перетину двох прямих, що задані однорідними координатами (19.03.1910);

до питання про особливі елементарні конекси. IV. Основна теорія спряженого конекса (22.10.1910);

про одне рівняння з термодинамічної теорії хімічних явищ (31.01.1914).

До другої групи відносяться доповіді:

Про одну задачу елементарної геометрії (91.03.1913);

Про 2-й з'їзд викладачів математики в Москві (22.11.1913);

Про викладання математики для фізиків (14.11.1915);

Про алгебраїчні криві (з демонстрацією) (23.04.1916);

Декілька зауважень з приводу письмових іспитів з тригонометрії та вищої математики в реальних училищах (6.11.1916).

Третю групу складають повідомлення:

про С. В. Ковалевську та її наукові праці (23.01.1916);

пам'яті членів товариства М. Є. Жуковського, О. М. Ляпунова, М. О. Тихомандрицького, О. П. Грузинцева, Л. О. Струве (27.03.1921);

некролог К. О. Андрєєва (26.03.1922);

некролог А. А. Маркова (24.09.1922).

До останньої групи належать роботи:

про математичну секцію на XII з'їзді природознавців та лікарів (5.02.1910);

довідь про вихід з друку 1-го тому «Російської математичної бібліографії» за його редакцією (4.03.1911);

повідомлення про математичну діяльність в Москві та Петрограді і про новини іноземної математичної літератури, з якою він ознайомився під час своєї літньої поїздки (22.10.1922).

Як бачимо, доповіді, зроблені на засіданнях товариства носили різноплановий характер, відбиваючи різнобічність наукових інтересів і діяльності Д. М. Синцова. З усього розмаїття робіт в «Сообщениях ХМТ» було опубліковано лише 15 робіт вченого. Тематика наукових доповідей охоплювала такі галузі наукового знання як диференціальні рівняння, аналіз, теорія функцій, геометрія, механіка. В приведеному вище переліку привертає увагу ще одна сторона діяльності Д. М. Синцова – бібліографічна, якій він приділяв багато сил і часу. Як результат цієї діяльності, у Харкові вийшла з друку його «Харківська математична бібліографія»[8].

Д. М. Синцов був головою ХМТ протягом майже 40 років. На його долю випало керівництво товариством в найскладніші роки Першої світової війни, революції, громадянської війни. За весь цей період товариство не припиняло своєї роботи. Засідання проходили з малочисловою кількістю членів і нерегулярно. Коли у 1925 р. ХМТ офіційно поновило свою діяльність, протягом року, до 1.03.1926 р., було проведено 10 засідань, в яких оприлюднено 17 доповідей, з яких 5 належали Д. М. Синцову.

Сам Д. М. Синцов був людиною високоосвіченою, ерудованою, порядною, активною та ініціативною, талановитим керівником і керманічем. Вихований у кращих традиціях передової інтелігенції кінця XIX ст. він спрямовував власну діяльність і діяльність ХМТ служінню своїй державі. З вивчених першоджерел бачимо, що в період головування Д. М. Синцова в ХМТ активізувались дослідження з тих галузей наукового знання, яким сам вчений віддавав перевагу – це геометрія, теорія функцій, аналіз.

У 1920 р. в процесі реорганізації Харківського університету було сформовано низку науково-дослідницьких кафедр. Для багатьох вчених міста Харківське математичне товариство стало на той час чи не єдиним осередком, де вони могли спілкуватись, обмінюватись думками, друкувати свої дослідження. Так, з повідомлення про діяльність ХМТ, вміщеному в журналі «Наука на Україні» читаємо, що один з перших членів кафедри геометрії – дійсний член ХМТ Т. І. Котов, на засіданні 25.04.1922 р. зробив три доповіді, на засіданні 22.10.1922 р. доповідачами виступили проф. Т. І. Котов і проф. С. Н. Бернштейн – керівник кафедри теорії ймовірностей і математичної статистики – дійсний член ХМТ. Як відомо, Т. І. Котов був залучений до роботи в ХМТ своїм учителем Д. М. Синцовим.

Отже, всі викладені матеріали свідчать про те, що Д. М. Синцов був діяльним головою ХМТ, який скеровував, організовував і контролював всебічну діяльність товариства: науково-педагогічну, суспільно-наукову, фінансову та видавничу. Він визначав пріоритетні напрями діяльності ХМТ в різні періоди його діяльності. Так, було поновлено педагогічну діяльність ХМТ, яка стала актуальною в державі в 1908-1910 рр. За ініціативою Д. М. Синцова за рахунок коштів ХМТ було налагоджено видання серії книжок «Харьковская математическая библиотека», яка мала на меті популяризацію математичних ідей не лише серед науковців, а й в колі викладачів середніх навчальних закладів та пересічних громадян. Д. М. Синцов залучав до роботи в ХМТ молодих талановитих вчених (Т. І. Котов, І. С. Чернушенко). Завдяки зусиллям саме Д. М. Синцова ХМТ було визнано науковим та навчально-науковим центром держави.

Список літератури: 1. Академик Д. М. Синцов. Некролог // Записки научно-исследовательского института математики и механики и Харьковского математического общества. – Серия 4. – Т. 19. – Харьков, 1948. – С. 5–19. 2. *Борошк В. Н.* Педагогічна спадщина академіка Д. М. Синцова. Дисертація на здобуття ступеня канд. пед. наук. – К., 1970. – 357 с. 3. *Наумов И. А.* Д. М. Синцов (Очерк жизни и научно-педагогической деятельности). – Харьков, 1955. – 72 с. 4. Отчет о состоянии и деятельности Математического общества за 1915-1916 гг. // Сообщения ХМО. Серия 2. – 1916. – Т. 15. 5. Протоколы заседаний Харьковского математического общества за 1909 г. // Сообщения ХМО. Серия 2. – Т. 10. – С. 289–293. 6. Санкт-Петербурзьке відділення Архіву Російської Академії наук. – Ф. 162, оп. 2, од. зб. 432. 7. Санкт-Петербурзьке відділення Архіву Російської Академії наук. – Ф. 162, оп. 2, од. зб. 433. 8. *Синцов Д. М.* Харьковская математическая библиография: список книг, брошюр и статей по математическим наукам, напечатанные в Харькове с 1805 г. – Харьков, 1915. – 84 с.

Надійшла до редколегії 16.10.07